

NOTE PE MARGINE DINAMICII “AUXILIARELOR” ÎN LIMBA ROMÂN

CRISTINA C L RA U

Într-o viziune sintetică, definiție de dicționar, în articolul AUXILIAR (*verb* ~) Gabriela Pan Dindelegan reține ca principalele elemente caracteristice ale acestui tip funcțional: ”verb la origine de sine stătător care a evoluat în direcția pierderii autonomiei lexicale și gramaticale, devenind afix mobil, și care atașat verbului principal, servește, în anumite limbi și pentru anumite forme flexionare, la exprimarea distincțiilor de mod, timp și diateză. Se distinge de verbul autonom prin gramaticalizare, manifestată, formal, prin îndepărtarea de flexiunea acestuia, semantico-sintactic, prin imposibilitatea atribuirii de roluri tematice și prin pierderea, parțial sau total, a valențelor verbului autonom, iar lexical prin abstractizarea sensului până la pierderea lui complet”¹.

Dacă gramatica modernă de tip structural are în vedere, mai ales, pierderea autonomiei verbului auxiliar și reducerea la un simplu *afix/flectiv* mobil, gramatica transformățională își lărgește sfera, sub simbolul *AUX* include diferite elemente pe care istoria gramaticii a încercat de a lungul timpului, inițial, să le separe și să le analizeze iar ulterior, să le regrupeze. O revenire asupra principalelor momente ale *teoretizării conceptuale* precum și o discuție pe marginea *dinamicii interne* a acestei clase morfo-sintactice o considerăm utilă.

Mai întâi, vom încerca să punctăm câteva etape pe care le-a parcurs cercetarea până la conturarea conceptului, mai general, de “instrument gramatical”.

Inițial gramaticile au răsunat unui scop exclusiv didactic, drept pentru care în descrierea conjugării verbelor a fost inclus și tabelul conjugării verbelor *a fi* și *a avea*; prezența acestora într-un capitol special răsună de o dublă necesitate, pe de o parte existența și accentuarea “neregularităților acestor verbe” în raport cu conjugările tip, iar pe de altă parte în limbile “vulgare europene”² luase amploare o conjugare analitică care a determinat atragerea de noi verbe în această clasă funcțională care dezvoltă valențe noi. Una dintre primele discuții mai ample, pe marginea “verbelor auxiliare”, o găsim în gramatica *general și logică* a colii de la Port Royal³ (capitolul: *Des verbes auxiliaires des Langues vulgaires*) care încearcă să fixeze anumite categorii “universale” pentru a facilita învățarea limbilor. Inițial au urmat următoarea suită metodologică: în scutul pe baza experienței unui multilingvism practic, ei pleacă de la modelul latin și francez la care adaugă, cu titlu de confirmare a ipotezelor, o serie de fapte din greacă și ebraică și arareori exemple din italiană, spaniolă și germană.

Primele gramatici românești pornind de la modelul neolatin dar și de la modelul unor limbi “vulgare europene” cu tradiție și o mai mare circulație, au introdus de la început conjugarea verbelor “ajutătoare” *a fi* și *a avea*.

Un moment important în evoluția gândirii gramaticale românești în sensul accentuării asupra valențelor funcționale a acestei categorii de verbe, îl reprezintă contribuția lui S. Pu cari. Acesta relevă caracterul lor de “instrumente/particule gramaticale”⁴, reunind astfel într-o clasă funcțională parte din verbele prepoziționale și unele articole etc., asimilându-le morfemelor. Autorul vorbește de auxiliare verbale, de auxiliare sintactice, de auxiliare stilistice, pe care funcțional le asimilează rolului prepozițiilor în frază. Tot S. Pu cari relevă faptul că în cazul auxiliarelor verbale acestea au suferit modificări formale creându-și forme proprii în raport cu verbul predicativ.

Această modalitate de a examina “verbele auxiliare” este preluată și în Gramatica Academiei⁵, unde, în capitolul teoretic introductiv, printre auxiliare sunt incluse verbele, prepozițiile dar și conjuncțiile

(s din structura modului conjunciv), dar totodat impulsul dar de S.Pu cariu determin i aprofund ri teoretice prin crearea de concepte opera ionale noi (vezi conceptul de *semiauxialar*⁶)

O dat ce chestiunea definirii auxiliarelor ca o categorie func ional de elemnte morfologice devine o achizi ie a teoriei lingvistice ni se pare util s relev m i unele tendin e proprii acestei clase, care în virtutea unit ii sale func ionale prezint o serie de evolu ii individuale în interiorul s u ceea ce o face s se comporte ca un microsistem în interiorul unui sistem lingvistic mai general .

Printre comportamentele proprii auxiliarelor, privite ca instrumente gramaticale, în notele de fa ne oprim asupra acelorora care vizeaz simplificarea treptat a corpului lor fonetic, provoac apari ia unor confuzii, forme ale unor auxiliare substituindu-se sau contaminând-se unele cu altele.

1.Tendin a de **reducere a corpului** fonetic a auxiliarelor se datoreaz eminamente rolului lor func ional. Fenomenul este observabil sporadic în examinare diferitelor paradigme compuse formate cu auxiliar, raportate la conjugarea verbelor *a fi*, *a avea* i a *a vrea* în lucr ri de istorie a limbii; exemplu cel mai frapant este istoria, în perioada veche, paradigmei auxiliarului “a vrea”. Prezent m mai jos diferitele forme atestate în texte în sec.al XVI-lea ale auxiliarului a *vrea* a a cum le-a notat O.Densusianu⁷

Pers. I. sg. *voiu, voi*

Pers.II sg. *veri, ver, vei*

Pers. III sg. *va, -a*

Pers. I pl. *vrem, vem, v m, vom*

Pers.II pl. *vre i, ve i*

Pers. III pl. *vor(u)*⁷

Simplificarea acestui auxiliar a cunoscut i o etap ulterioar care a continuat prin c derea lui *v-*, în limba popular i ulterior , în general în întreaga limb vorbit :

Pers.I sg. *oi, îi, ii*

Pers.II sg. *ii*

Pers.III sg. *a, o*

Pers.I pl. *om*

Pers II pl. *î (i)*

Pers III pl. *or, o*

Nesemanalate în principalele lucr ri de istorie a limbii în sec.al XVI-lea, nemon ionate nici de I.Ghe ie (1994)⁸ formele cu c derea lui *v-* de la auxiliarul viitorului, apar, probabil treptat în sec al XVIII-lea⁹ iar utilizarea lor se r spânde te continuu în sec.al XIX-lea (atest rile din beletristica¹⁰ epocii o demonstreaz) i al XX-lea, astfel, încât ast zi ea reprezint o caracteristic a morfologiei limbii vorbite familiare.

2.Tendin a de unificare. Aceast tendin se manifest la început printr-o perioad de confuzie. Cauza principal a acestui fenomen î i are originea în economia de limbaj care implic reducerea variet ii unit ilor de acela i tip. Este recunoscut faptul c în limba român acest categorie special de flective este foarte bogat , Gabriela Pan Dindelegan preciza c limba român i-a creat “un inventar extrem de bogat de auxiliare”¹¹ explicat pe baza eviden elor istorice dar, sublinia autoarea, i din cauza “unor ra iuni interne de sistem”. Aceast din urm observa ie, valabil pentru o perioad mai veche trebuie considerat îns i în perspectiv dinamicii continue a limbii, c ci ra iunile interne ale sistemului considerat în multitudinea realiz rilor sale concrete se supune unei mi c ri perpetue i, uneori, contradictorii. In acest sens, auxiliarele, sub presiunea nevoilor de reducere a formelor limbii, care guverneaz sistemul, coroborat cu rezultatele tendin ei de simplificare la maximum a corpului fonetic (vezi mai sus sub 1), cunoa te momente de *confuzie* între diferitele auxiliare care ajut la formarea unor moduri i timpuri sau ajut la exprimarea cazurilor.. In cele ce urmeaz vom prezenta câteva asemenea situa ii:

A. Auxiliare vebale

In perioada veche a limbii române, probabil, i din cauza unei insuficiente diferen ieri a a semnifica iilor precum i a nediferen ierii nete autiliz rilor viitorului i condi ionalului prezent,

s-a semnalat ¹¹ existența a unor forme amalgamate, rezultate din contaminarea seriei *voi, vei, va, vom, ve î, vor* cu seria *a, ai, ar(e), am a i, ar*:

Si am în eles c-a oprit pe Petre Sandru pentr-aceia ban(i), iar noi om face cum om face - om pl ti acei bani, iar care om ne-or vini de la M riile Voastre i-am opri aice i no io-m(sic!) l sa Iorga, DB

Nime dintre noi sau fra ii no tri pe carele v-ar (sic!)alege Dz u s r mâie s n-aib a s mai scula Stef.Docum.

Iar de s var scula cineva din fra i sau suroris fie afurisit Stef.Docum.

Iar care s-ar ispiti pisti zăpăsul nostru s fie de mare ru in(e) or la ce giudecat s v-ar tâmpla Stef.Docum.

Exemplele de mai sus, extrase din documente originale, v desc o inconsecvență în transcriere din partea editorului care -evident nu era lingvist- a avut dificultăți de interpretare tocmai datorită fenomenului de amestec între formele de auxiliar de la viitor și cele de la condițional prezent.

Fenomenul de confuzie între verbele auxiliare este prezent și astăzi într-o serie de texte dialectale:

- confuzia între auxiliarul *de perfect compus* și cel *de condițional*, datorită asemănării formelor, dar este posibil și raportarea la auxiliarul de viitor popular *fra v-*:

s-ar luvă doi copii...un băiețel fat când ar fos iner/hai/ i-pl cut/ ar vorbit.....s-ar în lăscăsie// când s-ar luvat atun s-a dus la p rin -a vorbit [k]cu p rin în s-a dus la p rin în fie î.... -acolo s-ar în les TD-PF: când ei ar fript-o [ra a] TD- PF p. 358-359

- confuzia dintre auxiliarul de condițional și cel de viitor popular este vizibil în exemplul: *d-acolo s pu e nunta// în doo/ în tri s pt mâ i// că ar sî ii nunta* TD-BD p.28

B. Auxiliare sintactice și de natur prepozițională

În sintaxa populară fenomenul exprimării analitice a cazurilor este un fenomen general cunoscut și în limba română veche (lucrările de istorie a limbii au semnalat construcții prepoziționale echivalente cu genitivul). În limba populară actuală numărul prepozițiilor s-a înmulțit, ceea ce probează faptul că fenomenul este în expansiune. În notele de față vom reveni pentru demonstrație numai prepozițiile *la, de la* și auxiliarul sintactic *lu*:

de la:

*stomacu..de la oi sau de la capre
coada de la steag* TD-PF, p.365

la:

*a sucit picioarele dinapoi la vac
punea m ru în vârful la steag* TD-PF, p.365

Aceste construcții apar aceiași regiune și se găsesc într-un raport de sinonimie sintactică cu auxiliarul sintactic *lu*; acesta din urmă utilizat mai frecvent pentru exprimarea genitivului în raport cu situațiile precedente:

(a) lu:

*grindeiu lu moa a
gradia lu vecina asta
vârful lu pomu la
nunta lu dracu*

Nina asta (a) lu Marta TD-PF p.364

Interesant este c elementul analitic *lu* are o plaj de utilizare ceva mai larg , el fiind utilizat i în flexiunea unor pronume nehot râte:

le mulg pe-a lu to TD-PF,p.365
m sur a lu fiecare lapte
îmi place de fata lu dumneavoastr

Situa ia men ionat anterior, pe care am exemplificat-o cu fapte de limb culese din Banat se reg se te aroape în aceea i form în multe graiuri ale dacoromânei; de exemplu:

- în zona Bistr a N s ud:

la:

tae capu la ion i l-o îpat în fîntîn , p.207
fata la împ rat, p.207
nunta la mireas , p.191
ierea nunta la suora la nevasta mee, p.230 TD-BN

de la:

cu cozile di la cap, p.194
fleacurile di la puorc p.252 TD-BN

lu:

la sfîr îtu lu octob r, p.37,78
o capr a lu ion p.258, TD-BN

- în Muntenia:

la

pup mîna la na , p.44
col ceri la gineric i trei la mireas , ORN,p.57

lu:

punea tergaru lu gineric , p.55
b iatu lu cutare, ORN,p.55

Faptele prezentate mai sus permit desprinderea a trei sugestii importante:

1. În limba popular auxiliarele manifest tendin a de a crea de un fel de “*arhiauxiliar*”(termen de metalimbaj, format dup compusul *arhifonem*) care ar regrupa mai multe tipuri de auxiliare doavad fiind confuzia formelor dar i unele apropieri formale care înlesnesc această muta ie
2. Sistemul morfo-sintactic popular actual se caracterizeaz printr-o accentuat mobilitate sistemic intern , în raport cu sistemul standard, care se v de te mult mai conservator datorit constrângerilor diverse generate de rigorile normei coroborate cuiunea exercitat de formele institu ionalizate de care aceasta dispune. Faptul poate constitui un imbold pentru apari ia unei viitoare Gramatici a graiurilor populare.
3. Fenomenul confuziei i a unific rii auxiliarelor în limba popular poate sta la baza explic rii originii diferitelor variante de auxiliar, explica ie care –credem- prezint o mai larg putere explicativ ; de exemplu, în cazul auxiliarelor verbale de viitor, muta ia *a>o* poate fi explicat , nu atât pe baze etimologice¹²,ci pe baze sistemice interne: presiunea cantitativ a formelor cu radical *o-* ob inut dup c derea lui *v*-poate determina prin analogie trecerea lui *a>o*; sinonimia auxiliarului de viitor cu cel de perfect compus la persoana a 3-a ar putea reprezenta consecin a confuziei auxiliarelor i a tendin ei de unificare a acestora. În acela i sens al unific rii mijloacelor de exprimare a diferitelor categorii gramaticale ar putea fi explicat i apari ia formei *or* a persoana a 3a pl. ar putea fi pus în rela ie cu extinderea desinen ei *-r* - la pluralul verbelor române ti în special la nivelul actual al graiurilor regionale i populare actuale (forme oral/regionale de perfect compus de tipul *am mâncat r* ,*am venit r* dar i *s ieser*)

¹Bidu-Vr nceanu A. , C.C l ra u, L.Ionescu-Rux ndoiu, M.Manca ,G.Pan Dindelegan (1997), *Dic ionar de tiin e ale limbii*, Bucure ti, Editura Stiin ific .

² Am p strat formularea : *les langues vulgaires de l'Europe* utilizat de Arnaud et Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée contenant les fondements de l'art de parler expliqué d'une manière claire et naturelle; les raisons de ce qui est commun a toutes les langues*, (nouvelle edition, Paris, 1969), p.92

³ Vezi în mai sus sub (2) cap. *Des verbes auxiliaires des Langues vulgaires*, p. 92-102

⁴ Pu cariu S. (1940) *Limba română* .(I) *Privire generală* , republicat în Editura Minerva (1976), p. 42, 127,136; ~ *sintactic* p.54; ~ *stilistic* p.113

⁵ *Gramatica Limbii Române* , vol.I (1963), Bucure ti, Editura Academiei, edi ia a II-rev - zut i ad ugit p.50-52

⁶ Gu u-Romalo V. (1956) *Semiauxiliarele de mod* în “Studii de Gramatic ” I, Bucure ti, Editura Academiei p.57-81.

⁷ Densusianu O (1929) *Istoria limbii române*, vol.II, edi ie îngrijit de J.Byck, 1961, Bucure ti, Editura Stiin ific .

⁸ Ghe ie I. (1994) *Introducere în Dialectologia istoric româneasc* , Bucure ti, Editura Academiei.

⁹ Primul text în care este semnalat prezen a acestor forme este cronică lui I.Neculce cf. Rosetti Al., B.Cazacu, L.Onu (1971) *Istoria limbii române literare*, Bucure ti, Editura Minerva, p.282

¹⁰ dup cum rezult din *Studii de istorie a limbii române literare. Secolul XIX*. (I-II) 1969, Bucure ti, Editura pentru Literatură

¹¹ C l ra u C. (1987) *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea-al XVIII-lea*, Bucure ti, Tipografia Universit ii Bucure ti, p.224-225

¹² explica ia propus de Floren a S deanu porne te de la faptul c etimonul formei de auxiliar de la perfect compus s-ar reg si în sintagme din latin popular , de exemplu *habuit comparatum* în care auxiliarul a evoluat la: *au> u> o* dup modelul *repausare>r p usa>r poua>r poosa.r posa*. Explica ia este plauzibil din punct de vedere fonetic, dar cronologia legat de muta ia diftongului *au* de la latin la român i situa ia dialectal a formei auxiliarului *o* nu o sus in, cf. S deanu F. (1959), *Traces de pasée composé absolue en roumain* în “Recueil d'études romanes” Bucarest, Editions de l'Academie, p.318

Surse

Iorga DB: Iorga N (1900) *Documente române ti din arhivele Bistri ei*, I,II, Bucure ti.

TD-PF: Cohu C.-M. Vulpe (1973) *Graiul din zona «Por ile de fier» I, Texte. Sintax* , Bucure ti, Editura Academiei.

TD-BN: Marin M.-M. Tiugan (1987) *Texte dialectale i glosar Bistri a-N s ud*, Bucure ti, Consiliul Culturii i Educa iei Socialiste, Institutul de Cercet ri Etnologice i Dialectologice

ORN C l ra u Cristina (1999) *Obiceiuri române ti de nunt* , Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti.

Stef. Doc.: Stefanelli T.V. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*, Bucure ti, 1915.